

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1986.1.08>

Gea TROSKA

TALUMAADE KRUNTIMISEST EESTIS 19. SAJANDIL

Kapitalistlike tootmissuhete arengule põllumajanduses on kõikjal olulist mõju avaldanud maavaldussuhete muutumine nii maa üldisel jaotumisel eri ühiskonnaklasside vahel kui ka konkreetsetel jagunemisel üksikomanike resp. tootjate vahel. Tunduvalt intensiivistus kapitalistlike suhete areng Eestis seoses talupoegade väikemaeraomandi loomisega 19. sajandi teisel poolel. Selle protsessi tähtsamaiks tegureiks peab A. Vassar talumaade laienevat mõisastamist, kruntidesse mõõtmist, servituutide, metsade, karjamaade ja turbasoode ühiskasutuse kaotamist, tähtjaliste raharendilepingute sisseseadmist ning talukohtade müümist.¹ Majandus- ja õigusküsimuste kõrval on tähtis uurida ka maa reaalsel ümberjaotamist, mis peale majandusliku arengu mõjutas tunduvalt ka talurahva elu teisi sfääre.

Senises uurimistöös on talupoegade maaomandi kujunemist käsitletud peamiselt majanduslikust ja õiguslikust küljest. Enam-vähem samast aspektist on vaadeldud ka talumaade mõisastamist, kuid pole jälgitud kaartide najal, kuidas see tegelikkuses toimus.² Muudatusi taludevahelises maajaotuses enne kruntimist pole seni peaaegu üldse uuritud ja kruntimistki on puudutatud vaid seoses talumaade müümisega. Et kruntimisel on siiski laialdasem tähtsus kui ainult talumaade müügi soodustamine, väärrib ta üksikasjalikumalt vaatlust.

Talumaade kruntimine Eestis sai ulatusliku hoo 19. sajandi teisel poolel seoses talumaade müügiga talupoegadele pärisomandiks. Mõõdunud sajandil ilmunud põllumajanduslikus trükisõnas, milles on käsitletud mitmesuguseid uuendusi (uued põllukultuurid, masinad, väetised, agrotehnika, mitmeväljasüsteem jne.) nende propageerimise eesmärgil, polemiseeritud teo- ja palgatöö majandusliku tasuvuse ning mitmete talupojauuenduste puudutavate küsimuste üle³, on ilmunud vaid üksikuid mõtteavaldusi talumaade korraldamise ja jaotamise kohta. Samuti pole neid küsimusi lähemalt puudutatud ei talurahvaseadustes ega ulatuslikes instruktsioonides maamõõtjaile. See asjaolu sunnib vaatama veidi kaugemale nii ajalises kui ruumilises plaanis, et selgitada kruntimise lähte-kohti Eestis.

Majanduslik areng ja feodaalsuhete lagunemine tingisid 19. sajandi algul paljudes Lääne-Euroopa riikides agraarolude põhjalikku reformimist. Eesmärk oli talupoegade vabastamine pärisorjusest, kogukonnast sõltumatu talupoegade maeraomandi loomine ning põllumajanduse edendamise. Kõigi teiste meetmete hulgas peeti väga oluliseks kogukonna- maade jaotamist uut moodi: ühismaad jagati ära ja väikesteks tükkideks

¹ Vassar, A. Eesti talurahva vaated maavaldusele XIX sajandi teisel poolel. — Rmt.: Eesti talurahva sotsiaalseid vaateid XIX sajandil. Tln., 1977, 127.

² Vt. näiteks Fainstein, V. Talumaade mõisastamisest XIX sajandi teisel veerandil. — Rmt.: Ajaloo järskudel radadel. Tln., 1966, 133—145. Talude kaotamine ei tähendanud aga paljudel juhtudel sugugi nende maa üleminekut mõisale, vaid hoopis ümberjaotamist teiste talude ja uute loodavate väikekohtade vahel.

³ Põhijooni majandusliku mõtte ajaloost Eestis XIX sajandil. Toim. L. Brutus ja L. Loone. Tln., 1958, 33—80.

killustatud kõlvikud koondati suuremateks valdustükkideks (arrondeerimine). Viimast oli juba mitmel pool laialt praktiseeritud (Schleswig-Holstein, Taani, Baier). 18. sajandi keskpaiku ja lõpupoole anti mitmes riigis välja seadusi, mis kas kaudselt soodustasid (Baier 1762, Preisimaa 1767, Ida-Friisimaa 1765), lubasid (Rootsi 1747, Taani 1769) või otseselt nõudsid (Osnabrück 1785, Taani 1781, Schleswig-Holstein 1766—1771) külade ühismaade jagamist. Preisimaal nägid seadused ette mõisate maa arrondeerimise ja selle lahutamise talude maast⁴, Taanis ja Schleswig-Holsteinis nõuti kuninga, s. t. riigi valdustes kõigi talude arrondeerimist. 1757. aastal Rootsis ja Soomes alanud maavalduste jaotamisel taotleti esmajoones arrondeerimist ning alles teises järjekorras ühismaade jagamist. 19. sajandi algul jõuti paljudes Saksa osastisriigikes (Lüneburgis 1802, Oldenburgis 1806, Preisimaal 1821, Württembergis 1822, Badenis ja Saksimaal 1823) üleriigiliste seaduste kehtestamiseni kogukonnamaade jagamise kohta. See hoogustas ulatuslikke maakorraldustöid veelgi. Olenevalt kohalikest oludest seostus kogukonnamaade jaotamise ja kõlvikute reguleerimisega (selle eesmärk oli talude vabastamine põllusundusest ja vastastikuselt sõltuvusest) varem või hiljem ka üldine talumaade arrondeerimine.⁵

Ka Eestis algas üsna varakult ulatuslikum maade ja valduste ümberkorraldamine, nimelt 1756. aasta seaduse alusel Saaremaal. Agraarolude üldise reformimise käigus nähti ette riigimaade lahutamine eramõisatest koos mõisate maavalduste arrondeerimisega. See toimus põhiliselt 18. sajandi lõpul. Mingeid erilisi muudatusi talude valdustes ja piirides ei peetud vajalikuks. Väärrib märkimist, et Venemaalgi algas 1765. aastal üldine maavalduste piiristamine (генеральное межевание), mille jooksul täpsustati ja kinnitati mõisate, talupoegade kogukondade ja muude majandusüksuste valduste piire, kusjuures talupoegade maavalduse kogukondlik iseloom jäi vankumatult püsima.

Talude valduste korraldamine algas Eestis 19. sajandi algul. Saaremaal toimus see esialgu eelmisel sajandil alanud reguleerimise jätkuna, Eesti- ja Liivimaal aga pärast 1804. aasta talurahvaseaduste kehtestamist. Ei Liivi- ega Eestimaa talurahvaseaduses pole otseselt nimetatud talude piiride ümberkorraldamist, on nõutud ainult talupoegade koormiste reguleerimist ja vastavusse viimist nende kasutuses oleva maa headuse ning suurusega (Liivimaal pidi see toimuma kindlate mõõtmiste ja takseerimise alusel, Eestimaa kohta on nõue üldsõnaline). Alles 1809. aasta täiendusparagrahvides nr. 64, 68, 69, 70 Liivimaa seaduse juurde lubati mõisamajanduse edasiarendamise nimel (haritava mõisamaa laiendamine, teopäevade ja muude taludelt saadavate tulude üldine suurendamine jm.) korraldada peale mõisatevaheliste piiride ka külade- ja taludevahelisi

⁴ Preisimaal ja teisteski maades ei paiknenud aadlike (mõisate) maad sageli mitte kompaktselt nagu Baltikumis, vaid väikeste tükkidena talumaade vahel küla ühistel väljadel.

⁵ Külamaade jaotamist eri ajajärkudel ning selle seoseid majanduse ja asustuse arenguga on ulatuslikult uuritud Saksamaal, samuti Rootsis, Soomes, Taanis jm. Siin ja edaspidi esitatud kokkuvõtlikud andmed maajaotuse arengust Lääne-Euroopas 18.—19. sajandil pärinevad järgmistest teostest: *Mayhew, A.* Rural Settlement and Farming in Central Europe. London, 1974; *Schwarz, G.* Die Agrarreformen des 18.—20. Jahrhunderts in ihrem Einfluss auf das Siedlungsbild. — Hannoversches Hochschuljahrbuch. 1954/1955; *Behrend, H.* Die Aufhebung der Feldgemeinschaften. Neumünster, 1964; *Jäger, H.* Die Allmendteilungen in Nordwestdeutschland in ihrer Bedeutung für die Genese der gegenwärtigen Landschaft. — Geografiska Annaler XLIII. Stockholm, 1961, 138—150; *Olai, B.* Storskiftet i Ekebyborna. Uppsala, 1983; *Erixon, S.* Dörfer und Flurstrukturen. — In: Schwedische Volkskunde. Stockholm—Göteborg—Uppsala, 1961; *Welling, F.* Flurzersplitterung und Flurbereinigung im nördlichen und westlichen Europa. — Schriftenreihe für Flurbereinigung, H. 6. Stuttgart, 1955; *Erixon, S.* Technik und Gemeinschaftsbildung im schwedischen Traditionsmilieu. Stockholm, 1957, 10; Suomen historian kartasto. Toim. E. Jutikkala. Porvoo—Helsinki, 1949; *Ertl, F.* Die Flurbereinigung im deutschen Raum. München, 1953.

piire, luua juurde uusi talusid, reguleerida juba varem talupoegade rajatud majapidamisi uuteks maksustusalusteks üksusteks jne. Eriti agaralt kasutasid mõisnikud maade ümberkorraldamist vastavalt oma majanduslikele taotlustele ja võimalustele pärast kogu maa minekut nende täielikuks omandiks (see toimus talurahva vabastamisel pärisorjusest aastail 1816—1819). Kõrvuti uuendustega põlluharimises, karjakasvatuses, töö- ja rendivahekordades ning muudel aladel (neil oli oluline tähtsus kapitalistliku tootmissüsteemi tekkimisel Eestis) muutsid talude valduste seniseid piire ja koosseisu suuremal või vähemal määral ka maakorraldustööd.

Mõisate reguleerimisdokumentatsiooni hulka, mis esitati võimudele kinnitamiseks, kuulus Liivimaal tingimata ka täpne mõisakaart, mille olid tähistatud kõigi talude valduste piirid. Kuid Eestimaalgi on reguleerimiste käigus 19. sajandi esimesel poolel sageli täpseid mõisakaarte koostatud.⁶ Enamikul sellest ajast säilinud kaartidel on fikseeritud taludevaheline maajaotus, mis võrreldes vanemate materjalidega on uus ja ilmselt sisse viidud seoses reguleerimistega. Kõik kaardid näitavad muudatusi talude valduste piirides ja koosseisus. On loogiline arvata, et samalaadsed muudatused toimusid ka neis mõisates, mille kaardid kaotsi on läinud, seega suuremal osal kogu Eesti alast.

Eesti ala reguleerimiskaartide vormiline analüüs ja võrdlus samaaegsete maakorraldusplaanidega Saksamaalt, Rootsist, Soomest ja mujalt näitab, et siin kasutati kõlvikute jagamisel samasuguseid võtteid nagu teisteski riikides: väljad, tõstandid, ribad ja lapid eraldati võimalikult sirgete piiridega rangelt geomeetrilises vormis ning kindlas süsteemis, igale poole rajati sirged põlluvahted. 19. sajandi keskpaiku jõuti Eestiski iga talu põllutükkide arrondeerimiseni ja nende arvu vähendamiseni.

Konkreetseid andmeid selle kohta, millal, kust ja kelle kaudu saadi Eestis eeskujul talumaade uut moodi ümberkorraldamiseks, pole senini õnnestunud leida. Kuid on üldtuntud tõsiasi, et balti mõisnikud tuginesid oma majapidamiste arendamisel ning igasuguste uuenduste rakendamisel eeskätt Saksamaa kogemustele: seal käidi õppimas ja sealt hangiti erialast kirjandust. Arvatavasti oldi tuttav ka sealsete uute põhimõtetega ja võtetega maakorralduse alal.

Hoolimata vormilisest sarnasusest teiste riikide maakorraldusega on talumaade reguleerimisel Eestis oluline sisuline erinevus: ümber korraldati ainult varem jagatud põllud ja heinamaad, kuna karjamaad, koplid, metsad jm. jäid endist viisi kogu küla ühiskasutusse. Maa majanduse ja tootmissuhete areng polnud veel jõudnud nii kaugele, et oleks tekkinud vajadus likvideerida talumaade kasutamise kogukondlik vorm. See omakorda soodustas vanade kogukondlike elementide säilimist küla ühiskondlikus elus. Mitmetes mõisates, eriti kroonu omades, rakendati kogukondlikku jaotuspõhimõtet veel 19. sajandi teisel poolelgi.⁷

Maade arrondeerimise kõige täiuslikum vorm oli talu kõigi valduste koondamine võimalikult vähesteks suurteks osadeks, ideaalselt üheksainsaks osaks. Lääne-Euroopa riikides hakati seda vormi maakorralduses järjest enam propageerima ning rakendama 18. sajandi lõpul ja 19. sajandi esimesel poolel. Eestis on sellist maade jaotamise viisi nimetatud kruntimiseks.

⁶ Lõuna-Eestis oli 1821. aastaks moodsustatud üle 70% kõigist mõisatest ja töö jätkus edaspidigi, Põhja-Eestis oli 1846. aastaks moodsustatud ca 68% kõigist mõisatest. Neid kaarte on kahjuks vähe säilinud: Lõuna-Eestist u. 25% ja Põhja-Eestist u. 17% mõisate kohta.

⁷ Kroonumõisate reguleerimismäärustikus 1854. aastast rõhutati vajadust lähtuda maa-
de korraldamisel kohalikust olukorrast ning vastavalt talupoegade soovile säilitada nende
senine maavaldus, samuti pidid karjamaad jääma ühiskasutusse nii külades kui ka
hajataludes ja uutes loodavates talu-, soldati- jt. väikekohtades. Alles 1859. aasta
redaktsioonis soovitati õue-aiamaad ja põllumaad võimaluse korral eraldada ühes tükis.

Taanis rakendati kruntimis põhimõtteid 1781. aasta seaduse alusel väga järjekindlalt, nii et põhiliselt oli seal talumaad 1835. aastaks krunditud. Mõnevõrra hiljem järgnes Taani eeskujule Schleswig-Holstein. Preisimaal jagati külamaid 1821. aasta seaduste põhjal talude vahel samuti üsna sageli kruntidena. Otseselt kruntimist nõudvad seadused kehtestati Kempenis (Saksamaal) 1791, Rootsis paikkonniti 19. sajandi algul, üleriigiliselt 1827, Lüneburgis 1824, Braunschweigis 1834 jne.

Kahtlemata oldi ka Baltikumis tol ajal tuttav kruntimis põhimõtetega, sest sellesse aega langeb esimene teadaolev külmaade kruntimise juhtum Eesti alal: 1834. aastal laskis Valguta mõisa (Rannu khk.) omanik E. v. Sivers Lapetukme küla ära kruntida. 1850. aastaks krunditi ära ka teised Valguta mõisa külad. Kirjeldades oma isa tegevust talumaade kruntimisel, märkis G. v. Sivers kompaktse küla- ja nõõrimaade süsteemi peamiste puudustena epideemiade, loomataudide ja tuleõnnetuste suurt laastavat mõju ning seda, et kolmeväljasüsteem ja põllusundus takistasid põllumajanduslike uuenduste (mitmeväljasüsteemi, ristikukasvatuse jne.) rakendamist ning raskendasid igal peremehel eraldi oma majapidamise arendamist. Erilist kahju mõisale nägi G. v. Sivers aga selles, et polnud võimalik iga talu ja tema maakasutust kontrollida, kuna talude väikesed maalapikesed asusid paljudes kohtades laiali. Hooletud ja vaesunud peremehed tõsteti küll talust välja, kuid uut rentnikku polnud mitte iga kord võtta ja talu jäi tühjaks. Naabertalud hakkasid tühjaks jäänud talu maid omavoliliselt kasutama, seda aga mõis kontrollida ega takistada ei saanud. Kaugemalt uue peremehe toomine (talupoegade vabastamine 1819. aastal lõi selleks soodsamad võimalused) oli samuti raskendatud. Lapetukme küla kruntimise otseseks ajendiks olnudki see, et küla peremehed ühte tühja tallu peremeheks pandud Viljandimaa mehe läbi peksid ja minema kihutasid, tekitades sellega mõisaomanikule kahju.⁸

Kuidas Lapetukme ja Valguta mõisa teistegi külade maad kruntimisel jaotati, pole teada, sest vastavad kruntimiskaardid pole säilinud. Kuid G. v. Siversi kirjutise järgi on teada, et Lapetukme küla kuueteistkümnest talust kuus viidi laiali külapõldude servadele. See aga oli Eestis 19. sajandi teisel poolel toimunud kruntimisele väga tüüpiline.

19. sajandi keskpaiku hakkasid juba ilmuma kirjutised, milles muude talu- ja mõisamajandust puudutavate küsimuste hulgas on peatutud ka kruntimisel. 1859. aastal avaldati parun A. St. mõtted talupoegade olukorra parandamisest Liivimaal. Need olid autori sõnade järgi kirja pandud 23 aastat varem⁹, seega juba 1836. aastal. Muu hulgas pidas autor teiste maade, eeskätt Saksamaa kogemustele viidates vajalikuks ja mõisnikele igati kasulikuks talupoegadele püsiva maaomandi loomist võimalikult tervikliku krundiga talude näol.

Eestimaal kubermangus oli mitmesuguste uuenduste innukas propageerija Munalaskme mõisa (Nissi khk.) omanik C. A. Hueck. Oma majapidamise kogemuste põhjal kirjutas ta, et hajatalud on paremini ja tulusamalt majandatavad, sest nende maad asuvad kompaktset ühes tükis. Külades ulatub talude põllu- ja heinamaatükkide arv 40–50-ni. 1840. aastal laskis C. A. Hueck kõik Munalaskme mõisa talumaad ära kruntida ja sõlmis uued rendilepingud juba krunditud talude peale. Kahjuks pole Munalaskme mõisa kruntimiseelset kaarti 1828. aastast ega 1840.

⁸ *Sivers, G. v.* Die Streulegung der Bauerndörfer im nördlichen Theile Livlands und Estlands. — St.-Petersburger Zeitung, 1903, Nr. 93, S. 3, 4; Nr. 94, S. 5. Märgitagu, et kaasaegses trükisõnas E. v. Siversi tegevust ei tutvustatud ja sellest kirjutas alles tema poeg üle poole sajandi hiljem, kui vastavad küsimused kogu Venemaal aktuaalseks muutusid.

⁹ *Baron A. St.* Einige Gedanken über Verbesserung der Lage des Bauernstandes in Livland. — Mittheilungen der Kaiserlichen freien ökonomischen Gesellschaft zu St.-Petersburg. St.-Petersburg, 1859, H. 2, 81–96.

aastal koostatud kruntimisplaani säilinud. Kuid C. A. Huecki kirjeldusest selgub, et pool mõisa maadest jagati 28 talu vahel, kusjuures aeti täiesti sirged piirid ilma mullastiku iseloomu, varasemaid piire, teid ja looduslikke piire arvestamata. Iga suurskategoria talud (pool-, veerand- ja kaheksandikadrikud) olid pindalalt ühesuurused, kuid väärtuselt erinevad, mõnede talude krundid olid väga pikad, mõnedel kolmes-neljas tükis. Läbimõeldumal toimimisel oleks saanud veelgi enam ühes tükis krunte teha. Ent sel juhul oleksid kõik talud saanud erineva suurusega ning eluasemeid oleks tulnud ümber vedada. Seda pidas C. A. Hueck ebaotstarbekaks.¹⁰

Rääkides 1847. aastal Eestimaa Põllumajandusliku Seltsi koosolekul talumajanduse tugevdamise vajadusest ja viisidest, märkis seltsi president von Grünewaldt, et ükskord peab kindlasti tulema kogukonnamaade jaotamine, s. t. kruntimine. Külaelanike soovi selle järele pidavat ergutama hajataludesse loodavate näidismajandite eeskujul.¹¹ Seltsi kevadisel istungil 1855 arutati juba ulatuslikumalt talude ehitamist väljapoole külasid ja maade lahutamist terviklikeks kruntideks kui üht väga kasulikku talumajanduse tugevdamise vahendit. Ometi märgiti, et selle eelised polevat siiski igal pool nii käegakatsutavad, et õigustaksid selleks tehtavaid suuri kulutusi.¹² Arvatavasti olid Eestimaal selleks ajaks juba mitmed külad krunditud. W. F. Eichhorni teatel krunditi esimesena Eestimaal Turvaste küla Piirsalu mõisas (Kullamaa khk.) 1852. aastal.¹³

Kahjuks on 19. sajandi keskpaigast säilinud väga vähe mõisakaarte, nii et kruntimise tegelikku ulatust enne uute talurahvaseaduste kehtestamist on raske kindlaks teha.

Esialgu nähti kruntimises peamiselt vahendit talumajapidamise tulukuse tõstmiseks, et siis saada mõisale suuremaid sissetulekuid kõrgema rendi näol. Sellele viitas Liivimaa Üldkasuliku ja Majandusliku Sotsiateedi sekretär, kes 1864. aastal külastas Liivimaal mitmeid majanduslikult arenenumaid mõisaid, sealhulgas ka Urvastet. Selles mõisas oli kruntimine lõpetatud, arvukalt taluelamuid uutele kruntidele välja ehitatud, võsamaadele rajatud uusi kohti jne. Mõisa omanik C. H. Samson v. Himmelstiern lootis pärast ümberkorralduste lõpetamist ja normaalse olukorra taastamist krunditud taludelt saada üldsummas tunduvalt suuremat renti.¹⁴ Ei selles ega teisteski kruntimist puudutavates varasema perioodi mõtteavaldustes ei räägitud sõnagi talude müümisest. Alles siis, kui kerkis päevakorda talupoegade väikemaeraomandi loomine, s. t. talumaade müümine talupoegadele (ametlikult fikseeriti see uutes talurahvaseadustes), hakati vähehaaval avaldama arvamust, et talumaade vähene kruntimine, verstadepikkused nõõrimaad ja ulatuslike võsamaade

¹⁰ Hueck, C. A. v. Das Gut Munnalas in Estland und meine Bewirtschaftung desselben in den Jahren 1838 bis 1845. Reval, 1845, 51—54, 66. Töös on viidatud Preisi-eeskujule, seal krunditi põllumajanduse edendamise huvides suured külad üksiktaludeks. Munalaskme mõisa kohta on kaarte hilisemast ajast: talumaa kohta 1883. aastast (Eesti NSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv (ENSV RAKA), f. 2486, nim. 1, s. 2985) ja mõisamaa kohta 1888. aastast (ENSV RAKA, f. 3724, nim. 4, s. 175). Esimesel on talud krunditud kujul. Kuigi krundipiiride üldine iseloom vastab C. A. Huecki antud kirjeldusele, on võimalik, et vahepealse aja jooksul on tehtud muudatusi, sest talude arv ja suurused erinevad.

¹¹ Vortrag des Herrn Präsidenten Kammerjunker v. Grünewaldt, wirklichen Mitgliedes der livl. gemeinnützigen und ökonomischen Societät. (Aus dem Protocoll des Ehstländischen Landwirtschaftlichen Vereins.) — Livländische Jahrbücher der Landwirtschaft. Neue Reihenfolge. 9. H. 3. Dorpat, 1847, 231.

¹² Sitzung des Ehstländischen Landwirtschaftlichen Vereins am 3. und 7. März 1855. — Livländische Jahrbücher der Landwirtschaft. Neue Reihenfolge. 13. H. 2. Dorpat, 1857, 34.

¹³ Eichhorn, W. F. Selbsterlebtes und Nacherzähltes aus der Entwicklungsgeschichte Estlands und der Esten. — Nordische Rundschau. I. Reval, 1884, 605.

¹⁴ Eine Excursion nach dem südöstlichen Livland. — Baltische Wochenschrift, 1866, 14. Sept.

asumine taludest mitmete verstade kaugusel (Lõuna-Eestis) takistas peaaegu täielikult talude müüki. G. v. Sivers Kärgulast (Urvaste khk.) leidis, et niisugustes tingimustes tuleb talud kompaktsetesse kruntidesse mõõta ja tihedad külad laiali vedada. Seda pidavat suurtest kulutustest hoolimata tegema mõisnikud ise, seni kui nad talumaa omanikud on.¹⁵

On huvitav märkida, et kui mitmel pool Lääne-Euroopas 19. sajandi keskpaiku kehtestati erilised kruntimisreedused (Soome 1848, Hannover 1848, Preisimaa 1850, Baden 1856, Hessen 1857, Oldenburg 1858, Baier 1861, Württemberg 1862), siis Liivi- ja Eestimaa talurahvaseadustes (1849. ja 1856. a.) kinnitati küll mõisnike õigus talumaade jaotamist vabalt ümber korraldada, kuid ei viidatud veel sõnagagi kruntimisele. Alles 1865. aasta Saaremaa talurahvaseaduses on osutatud lapi- ja nõõrimaade kaotamise võimalusele talude ostmise kergendamiseks.¹⁶

Majanduslik areng ja kapitalistlike tootmissuhete tugevnemine Eestis viisid nii kaugele, et 19. sajandi teisel poolel sai kruntimine täiesti üldiseks. Kruntimise kõige intensiivsema leviku ajal oli selle peamiseks tõukejõuks talumaade müük talupoegade pärisomandiks. Omajagu soodustas krunditud talumaade müüki krediidisüsteemi arendamine. 1860. aastail rakendati näiteks Eestimaa Aadli Krediitkassa uus, maakatastrile tuginev takseerimisreglement, eriti müügile minevate talumaade suhtes, tehti mitmeid soodustusi laenu saamiseks talumaade ostu—müügi vormistamisel krediitkassa kaudu jne.¹⁷ Takseerimise aluseks pidi olema mõisamaade kaart, mille võis lasta valmistada ka krediitkassa kaudu.¹⁸ Kuid kruntimist puudutavate materjalide, eeskätt mõisaplaanide analüüs näitab, et mitmelgi pool krunditi talusid tunduvalt (10—20 aastat) varem, kui hakati nende suhtes ostu-müügilepinguid sõlmima. Sel puhul sai müümise kavatsus vaevalt olla kruntimise otseseks ajendiks. Teiselt poolt ei peetud õige mitmete Lõuna-Eesti kroonmõisate talumaade müügi korraldamisel, mis toimus 1866. ja 1886. aasta määruste põhjal, kruntimist üldsegi ostu-müügilepingute sõlmimise hädavajalikuks eeltingimuseks, vaid talu valduste fikseerimisel võeti aluseks senine nõõrimaajaotus.

Kruntimine kestis kogu maa ulatuses pikka aega, olenedes iga üksiku mõisa puhul selle majanduslikust seisundist ja omaniku taotlustest, talupoegade ostuvõimest ja muudest kohalikest teguritest. Üldiselt toimus Lõuna-Eestis massilisem kruntimine mõnevõrra varem kui teistes Eesti osades. Siit pärineb üsna arvukalt juba 1850. aastatel koostatud era- ja ka kroonumõisate kaarte, kus talumaad on jagatud kompaktsete krundidena (Kilingi 1851, Vana- ja Uue-Suislepa ja Vooru 1852—1853, Abja ja Jäärja 1854, Vana-Pornuse 1856, Vana-Kariste ja Vana-Põltsamaa 1857, Kärstna 1858, Uue-Pornuse 1859).¹⁹ Kuid enamasti on need mõisad kus suurem osa talusid asus juba vanast ajast hajali või väikeste rühmadena ja nende valdused võisid juba enne kruntimistki olla suhteliselt kompaktselt eraldatud. Lõuna-Eesti hajusa asustusega aladel on omaste kompaktsete maadega talude piiride reguleerimist ja klassikalist

¹⁵ Aus Livland. — Baltische Wochenschrift, 1864, 15. Dec.

¹⁶ Высочайше утвержденные правила о поземельном устройстве крестьян острова Эзеля. — Полное собрание законов Российской империи. Собр. II. XV-1, № 41820, märkus § 20 juurde.

¹⁷ *Mühlen, F. v. z. Hundert Jahre der Ehstländischen Credit-Casse 1802—1902.* Ревель, 1902, 70—73; *Stillmark, Fr. Die Estländische adelige Kreditkassa 1802—1902. Separatabzug aus der «Baltischen Monatsschrift»* 1903. H. 3. Riga, 1903, 213—216.

¹⁸ Eestimaa Rüütelkonna Krediitkassa fondis (ENSV RAKA, f. 2486) säilitatavates mõisate hindamistoimikutes leiduvatel kaartide koopiatel on talud eranditult krunditud kujul.

¹⁹ ENSV RAKA, f. 3724, nim. 4, s. 1454, 1457, 1496, 854, 1425; f. 2072, nim. 3, s. 17^a; nim. 5, s. 271; f. 308, nim. 6, s. 48; f. 1348, nim. 3, s. 66; f. 1412, nim. 1, s. 5; f. 3763, nim. 1, s. 1.

kruntimist, s. t. küla ühismaade ümberjagamist võimalik eristada vaid siis, kui on teada maajaotus talude vahel enne kruntimist.

Nööri- ja lapimaade kruntimine hakkas Lõuna-Eestis intensiivistuma 1860. aastail. Sellest ajast pärinevad Kaiavere (1860), Puurmanni (1861), Iigaste, Pringi, Tamme (1862), Varbuse (1863), Pilka (1864), Mäksa, Karksi (1865), Torma, Kõnnu, Vorbuse (1866), Vaiatu (1868) jt. mõisate kruntimisplaanid, pisut hilisemast ajast Kärde mõisa Paduvere küla (1871), Elistvere mõisa (1872) ja teiste plaanid.²⁰ Kaarepere mõisa külad on krunditud eri aegadel: Mõisamaa küla 1866, Aruküla 1874, Patjala 1882²¹, Kuremaa mõisas krunditi Palamuse ja Soomevere küla 1856—1858, teised hiljem²². Nendes mõisates olid valdavalt suurte, nõorimaadena jagatud põldudega külad, mis nüüd ära krunditi.

Lõuna-Eesti riigimõisates toimus kruntimine üldiselt hiljem kui eramõisates ja sellele eelnes mõnikord veel mitu taluvalduste piiride reguleerimist vanadel põhimõtetel. Üksikud vanemad riigimõisate kaardid, kus talud on näidatud krunditud kujul, pärinevad 1850. aastaist (Vana-Suislepa, Vooru, Kilingi), kuid massilisem riigimõisate kaardistamine toimus pärast 1854. aasta valitsemismääruste kehtestamist. Määrustes nõuti riigimõisate majapidamise kindlatele alustele seadmiseks maade mõõdistamist, hindamist ja inventeerimist-reguleerimist. 1860. aastaist pärineb juba hulk riigimõisate plaane, kuid enamasti, peale mõningate erandite (Kastolatsi, Vana-Tänassilma, Taevere), on nendel talupoegade valdused reguleeritud vanas süsteemis nõorimaadena. Alles hiljem on samadele kaartidele peale kantud kruntimisprojektid (näit. Laiuse, Laius-Tähkvere, Taabri, Arusaare, Reegulti jt. mõisad).²³ 1874. aastal valmis kruntimisplaan Tuhalaane ja 1875. aastal Saare mõisa kohta²⁴, teiste mõisate kruntimise dateerimine on andmete puudumise tõttu raske. 1865.—66. aastal valmistatud Kõo mõisa kaardile on krundipiirid hiljem peale kantud. Kohalike elanike mälestuste järgi olevat kruntimine toimunud 1875. aastal, kuid ühe Unakvere külas asuva talu 1890. aastast pärineva ostuakti põhjal võib arvata, et vähemalt selles külas olid talud veel sajandi lõpul kruntimata.²⁵ Terves reas kroonumõisates jõuti kruntimiseni alles 19. sajandi lõpul või 20. sajandi algul. Jutustajate andmeil krunditi talud Enge ja Võlla mõisas 19. sajandi lõpul, Koonga mõisas aastail 1908, 1909, 1912 ja 1914.²⁶ Arvestades mõisa suurt territooriumi ja tihedat asustust, võis kruntimise töömahukas protseduur tõesti toimuda järk-järgult ja niiviisi venida väga pikale ajale. Parasmaa mõisas krunditi talud alles pärast I maailmasõda. Riigimõisad, kus talude kruntimine kestis 19. sajandi lõpuni või veelgi hilisema ajani, on siiski väikesed saarekesed eramõisatele kuulunud laialdaste, juba 1860. ja 1870. aastail või veidi hiljem krunditud alade vahel.

Ka Eestimaa kubermangus algas kompaktsete talukruntide moodustamine tõenäoliselt esmalt hajataludes ja hajusama planeeringuga väikekülad. 1863. ja 1867. aastal põllumajandusliku statistilise materjali kogumisel saadud andmetes talupõldude arrondeerimise kohta on ilmselt märgitud koos niihästi korrastatud piiridega hajatalude kui ka küladest krunditud või ainult osaliselt arrondeeritud talude hulk. Ebatäielikel andmeil oli arrondeeritud põldudega talusid suhteliselt rohkem just hajusama

²⁰ ENSV RAKA, f. 1366, nim. 1, s. 41; f. 1363, nim. 1, s. 4; f. 1365, nim. 1, s. 33-1; f. 1379, nim. 1, s. 29-1; f. 1381, nim. 1, s. 28, l. 2-3; f. 1411, nim. 1, s. 111-2; f. 1442, nim. 2, s. 33; f. 1810, nim. 1, s. 25, 26; f. 2072, nim. 5, s. 463; f. 3724, nim. 4, s. 877, 1171, 1210, 1312; Läti NSV RAKA, f. 6828, nim. 4, s. 470.

²¹ ENSV RAKA, f. 1389, nim. 1, s. 139.

²² ENSV RAKA, f. 1388, nim. 2, s. 239, 243.

²³ ENSV RAKA, f. 3724, nim. 4, s. 1230, 1235, 1303, 1410, 1450.

²⁴ Samas, s. 1465, 1452.

²⁵ ENSV RAKA, f. 2072, nim. 3, s. 6—I; autori välitööd 1975. aastal.

²⁶ Autori välitööd 1975. aastal.

asustusega Lääne- ja Harjumaal, kuna kompaktsama külaasustusega Järva- ja Virumaal oli neid vähem.²⁷ Et kruntimist, sageli öieti talupiiride korrastamist alustati just küladest kaugemal hajali paiknevatest, küllaltki omaette maadega taludest, selgub näiteks aastail 1859—1863 krunditud Vigala mõisa plaanilt. Seal oli krunditud peaaegu kogu mõisa ala, peamiselt hajali ja väikestes külakestes paiknenud talud, kuid suuremas, kompaktsama planeeringuga Paljasmaa külas olid põllud reguleeritud nõõrimaadena.²⁸ Ka 1873. aasta andmed (58% krunditud talusid Eestimaa kubermangus²⁹) sisaldavad ilmselt suure hulga ammused ajast võrdlemisi kompaktsete maadega hajatalusid, mille piirid nüüd täpselt fikseeriti.

Enamik säilinud kruntimisaegeid plaane Eestimaa kubermangu mõisatest (rohkem kui 350 mõisa kohta) pärineb 1870. ja 1880. aastaist. Mõningate mõisate materjalidest ilmneb, et kruntimine oli väga pikaajaline protsess, mis algas maade mõõdistamise, takseerimise ning kruntimiskavade koostamisega. Anija mõisas (Harju-Jaani khk.) koostati kruntimisplaanid aastail 1865—1867, kuid tegelik talude piiristamine looduses toimus hiljem. Võib siiski arvata, et järgmise kaardi valmistamise ajal, s. t. 1878. aastal olid talud juba krunditud. Samuti on Rakvere mõisa kruntimisplaan dateeritud 1872. aastasse, kuid looduses märgiti uued piirid maha alles hiljem.³⁰ Kogu mõisaala haaravaid kaarte on valmistatud ka tegelikult mõõtmistest ja ilmselt kruntimisestki palju hiljem. Nii näiteks kannab üks Lagedi mõisa kaart daatumit 1872, aga kruntimiskavad pidid olema valmis juba varem, sest 1866. aastal valmistati igale talule eraldi tema krunditud maade plaan.³¹ Hoolimata võimalikest lahku-minekutest tegeliku kruntimise ja kaartide valmistamise aastate vahel võib olemasoleva kaardimaterjali põhjal kruntimise kõrgperioodiks Eestimaa kubermangus pidada 1870. ja 1880. aastaid.

Saaremaal toimus kruntimine veelgi hiljem. Enamik krundipiiridega varustatud mõisakaarte pärineb alles 1890. aastaist ja 20. sajandi algusest.

Piirkondlikud erinevused kujunesid ka kruntimisviisides.³² Tuli ju iga küla kruntimisplaanide koostamisel arvestada küla suurust, põldude ulatust, boniteeti ja konfiguratsiooni, kõlvikute paiknemist üksteise suhtes, taluõuede asetust ja mitmeid teisi, sealhulgas ka majanduslikke tegureid, nagu õuede uuele asukohale vedamise kulukus, küla ääremaadete väljaviidud talude esialgne võimetus kanda koormisi jne. Kõigest sellest olenes planeeritavate kruntide kuju, terviklikkuse määr (kas üks suur kompaktno tükki või mitu väiksemat lahustükki), väljaveetavate taluõuede hulk jne. Külade väiksus või hõredam planeering, samuti põllumaad suurem liigendatus soodustasid võimalikult terviklike kruntide moodustumist. Need hõlmasid põllu-, karja- ja heinamaad ning olemasolevat õue. Kujult olid need üsnagi korrapäratud, sageli sopiliste piiridega. Selliselt krunditud talusid leidub rohkesti Lääne-, Harju-, Hiiu- ja Saaremaal, Lõuna-Eestis ning mujalgi, kus looduslikud tingimused ja suhteliselt hajus asustuspilt seda võimaldasid. Selle kruntimismooduse puhul jäid taluõued enamasti oma senisele kohale püsima. Harva on mõnes külas tulnud õuesid uuele kohale vedada.

Suuremates ja tihedama planeeringuga külates, kus olid vähe liigendatud põllumassiivid ja võrdlemisi kompaktsed heina- ja karjamaad,

²⁷ Troska, G. Põhja-Eesti külad XIX sajandil. Diss. Tln., 1974, 128. Käsikiri ENSV TA Teaduslikus Raamatukogus.

²⁸ ENSV RAKA, f. 3724, nim. 4, s. 802.

²⁹ Lisa ajalehele «Эстляндские губернские ведомости», 1876, 27 апр.

³⁰ ENSV RAKA, f. 2486, nim. 1, s. 2879(1), 2880, 3501.

³¹ ENSV RAKA, f. 2486, nim. 1, s. 2898, 2899.

³² Kruntimisviise ja nende mõju asustuspildile on autor lähemalt käsitlenud monograafilises uurimuses «Eesti külad 19. sajandil» (trükkis).

olenes kruntide kuju ja paigutus sageli sellest, kuidas kruntimisplaani koostajad suhtusid õuede külalt väljavedamisse. Kõige vähem arvestati olemasolevate õuede asendit Viru- ja Järvamaal, osalt ka Harju- ja Põhja-Tartumaal, kus kõige järjekindlamalt moodustati võimalikult ühes tükis risti üle kõigi kõlvikute ulatuvaid pikki paralleelseid riba- või muukujulisi krunte. Niiviisi krunditud külades tuli suur osa, paljudes külades isegi enamik õuesid uuele kohale vedada. Muidugi oli nendes piirkondades, veel enam aga teistes maakondades neid kompaktseid külasid, mille puhul piirduiti võimalikult väheste, vaid kõige vanemate ja lagunenumate hoonetega õuede väljavedamisega. Seetõttu planeeriti seal krundid vähem korrapärase kujuga ja isegi mitmest lahusesast. Kõige järjekindlamalt püüti õuesid nende algsel asukohal säilitada kroonumõisates, samuti Saaremaa eramõisates, ükskõik millise põldude konfiguratsiooni ja külavormiga tegemist oli. Kõikjal Eestis oli krunditud taludel ka väiksemaid, mitmes paigas lahus asetsevaid heinamaatükke, sageli paiknesid need isegi vanades, kruntimiseelsetes piirides, sest heinamaamassiivide kauge asendi tõttu polnud neid võimalik krundi põhisõuga liita.

Kui kruntimisele eelnenud reguleerimine toimus iga kõlvikuliigi puhul eraldi ja jättis ühiselt kasutatava maa puutumata, siis kruntimine tähendas kogukondliku maajaotuse ja maa ühiskasutuse likvideerimist. Selles osas oli kruntimine eramõisates tunduvalt järjekindlam, hoolimata eespool vaadeldud piirkondlikest erinevustest. Kroonumõisates jäid karjamaad sageli talude ühisvaldusse ka siis, kui muude kõlvikute ümberjaotamisel rakendati kruntimise põhimõtteid. Kuid ka seal hakati möödunud sajandi lõpupoole karjamaid talude vahel ära jagama. Paljudel juhtudel muutus küla vorm taluõuede ümberpaigutamise tõttu ning kruntimine tõi asustuspilti väga suuri muutusi. Endistest tihedatest küladest said hajutatud äärealadega tuumikkülad, ahel- või päris hajakülad. Hõredamalt asustatud piirkondades (näiteks kohati Pärnumaal, Avinurmes jm.) loodi arvukamalt uusi talusid juurde. Mitmel pool liideti kruntimisel osa talumaid mõisamaaga (või rajati karjamõisu), taludele aga anti uued krundid seni kasutamata ääremaadele. Põhja-Eestis jätkus ja laienes märgatavalt juba 19. sajandi esimesel poolel reguleerimise ajal alguse saanud praktika eraldada külapõldudest mõningaid osi, mis väikesteks tükkideks jagatuna anti teorendi lepingute alusel vabadikele-saunikuile kasutada. Seesuguste väikekohtadest koosnevate kolooniate rajamine mõisatöölilistele külade servades ja mõisate ääremaadel pani aluse arvukate saunakülade tekkele. Lõuna-Eestis asutati kruntimise käigus arvukalt talude vahel paiknevaid popsikohti peamiselt kroonumõisates. 1860. aastate lõpust alanud kroonumõisate partselleerimine toimus samuti selliselt, et maa tükeldati võimalikult kompaktseteks korrapärasteks kruntideks. Igal pool kerkisid kruntidena eraldatud maadel tuhanded uued õued rohkem või vähem hajutatult. Nii toimus asustuse kiire areng hajumise suunas ning 20. sajandi algul oli kogu Eestis ülekaalus hajaasustus, hoolimata administratiivsest küladeks jaotusest ja tihedamate külade osalisest püsimisest mõningates piirkondades.

Kõrvutades kruntimise käiku ja selle mõju asustuspildile Eestis sama protsessiga Kesk- ja Põhja-Euroopa maades, võib tõmmata mitmeidki paralleele. Üldiselt olenes igal pool maakasutusüksuste ümberkorraldamise, sealhulgas kruntimise algus, teostamise intensiivsus ja territoriaalne ulatus, samuti valduste ümberjaotamise põhjalikkus kapitalistlike tootmissuhete arengust vastavas piirkonnas. Ühtlasi näitab Lääne-Euroopa materjal väga ilmekalt, kuivõrd suur tähtsus oli seejuures olemasolevate maajaotus- ja asustusvormide kõrval just maaomandi vormil. Riikides, kus talupoegade kogukonnad ja iga maaharija omandiõigus maale olid tugevad, kulges kruntimine üldiselt aeglasemalt ja eba-

täielikumalt, sest eeltingimuseks oli kõigi (või vähemalt enamiku) osaliste nõusolek ja materiaalsed võimalused. Märgatavalt intensiivsem oli kruntimine riikides, kus seda nõudsid keskväimu poolt antud seadused. Veelgi intensiivsemalt ja radikaalsemalt toimus kruntimine seal, kus feodaalist maaomaniku võim talupoja kasutuses oleva maa suhtes oli tugev. Kapitalistlike tootmissuhete aeglasema arengu tõttu algas Eestis kruntimine hiljem kui mitmeski Kesk- ja Põhja-Euroopa riigis ning saavutas ka oma kõrgpunkti hiljem. Kuid kogu talumaa kuulumine mõisnike eromanduse põhjustas olukorra, et kruntimine toimus siin tunduvalt kiiremini ja radikaalsemates vormides kui mitmel pool mujal. Erinevalt lääneriikidest, kus üldisele kruntimisele panid aluse keskväimu poolt väljaantud seadused ja määrused, toimus Eestis kruntimine eraalgatuslikult mõisnike kui maaomanike soovi kohaselt. Talurahvaseaduste sätted mõjutasid seda vaid kaudselt, lubades maid talupoegadele pärisomandiks müüa.

Maade praktilisel jaotamisel kruntideks on Eestil palju ühisjooni kruntimisega naabermaades, kust ilmselt on saadud eeskuju ja mõjutusi. Seetõttu on ka mõju asustuspildi arengule ühesugune. Soomes, Rootsis, Taanis, Preisimaal jm. kaasnes just kruntimisega (aga mitte eelnenud kogukonnamaade jagamisega) külade hajutamine, talude laiali-vedamine ja hajaasustuse intensiivne laienemine.

Esitanud J. Kahk

*Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Ajaloos Instituut*

Toimetusse saabunud
26. X 1984

Гео ТРОСКА

ИЗ ИСТОРИИ РАЗМЕЖЕВАНИЯ КРЕСТЬЯНСКИХ ЗЕМЕЛЬ В ЭСТОНИИ В 19 ВЕКЕ

Развитие капиталистических форм организации сельскохозяйственного производства в Эстонии в 19 в. было тесно связано с перераспределением земель между отдельными общественными классами, а также между конкретными производителями-крестьянами, с созданием частной собственности крестьян на землю. Первые попытки размежевания крестьянских земель были предприняты в первой половине 19 в., когда в связи с регулированием аграрных отношений (крестьянские законы 1804, 1809, 1816, 1819 гг.) и развитием сельского хозяйства некоторые лифляндские помещики наряду с введением разных агротехнических новшеств стали перераспределять крестьянские чересполосные участки. Примером для них послужили широко проводившиеся в странах Средней и Северной Европы землеустроительные работы с целью разделить общинные земли и округлить крестьянские участки, избежав тем самым мелкой чересполосицы. По картографическим материалам видно, что в Эстонии приступили к ликвидации чрезмерной чересполосицы только в середине 19 в. В отличие от западноевропейской практики, пастбища в Эстонии по-прежнему оставались в общинном пользовании. В то же время некоторые помещики высказывали мысль о необходимости размежевания земли хуторскими наделами, усматривая в этом способ извлечения прибыли в виде повышенной ренты. Первая деревня Лапетукма в приходе Ранну Тартуского уезда была размежевана только в 1834 г., тогда как в ряде западноевропейских стран размежевание крестьянских земель на хутора проводилось уже на уровне государственных законов (Дания, Швеция и др.). Крестьянские законы для Лифляндии (1849), Эстляндии (1856) и о-ва Сааремаа (1865) не требовали размежевания крестьянских земель, они только фиксировали право крестьян на выкуп своих участков в собственность. Во второй половине 19 в., когда капиталистические отношения получили дальнейшее развитие, продажа участков крестьянам развернулась в полную силу. Продаже везде предшествовало размежевание крестьянских земель, которое помещики-собственники проводили по своему усмотрению и извлекали при этом большие доходы. Работы по размежеванию достигли кульминации в Южной Эстонии в 60—70-е, в Северной Эстонии в 70—80-е и на о-ве Сааремаа в 90-е годы 19 в. В начале 20 в. уже подавляющее большинство крестьянских участков были размежеваны, огромное количество дворов перенесено на другие места и образовано много новых крестьянских и бобыльских участков на окраинах. В результате всех этих мероприятий расселение в Эстонии приобрело рассредоточенный характер.

*Институт истории
Академии наук Эстонской ССР*

Поступила в редакцию
26/X 1984

ÜBER DIE STREULEGUNG DER BAUERNHÖFE IN ESTLAND IM 19. JAHRHUNDERT

Die Entwicklung der kapitalistischen Produktionsweise in der Landwirtschaft Estlands im 19. Jh. verbindet sich aufs engste mit Umverteilung des Bodenbesitzes zwischen den Klassen, aber auch innerhalb der wichtigsten Erzeugerklassen, der Bauern, indem diese den Boden endlich als privates Eigentum erwerben durften. Der Beginn der Streulegung der bäuerlichen Ländereien geht in die erste Hälfte des 19. Jh. zurück, als in Verbindung mit der Regulierung der Agrarbeziehungen (Bauernverordnungen von 1804, 1809, 1816, 1819) und der Entwicklung der Landwirtschaft die Gutsbesitzer Livlands die Parzellen der Bauernhöfe umzuverteilen begannen. Als Vorbild dienten die umfangreichen Regulationsarbeiten in Mittel- und Nordeuropa, deren Ziel es war, die Allmende aufzuteilen und die Arrondierung des bäuerlichen Grundbesitzes zu gewährleisten. Kartographische Materialien zeigen, daß in Estland erst beginnend mit der Mitte des 19. Jh. die Feldstreifen der Bauernhöfe vergrößert und damit ihre Anzahl verringert wurden. Im Unterschied zu Westeuropa blieben in Estland die Allmendeländereien in gemeinsamer Nutzung wie bisher. Gleichzeitig äußerten verschiedene Gutsbesitzer den Gedanken, daß man bei der Umverteilung der Bauernländereien unbedingt eine völlige Arrondierung durchführen muß. Ihrer Ansicht nach war das eine wichtige Voraussetzung für die Entwicklung der bäuerlichen Wirtschaft, wodurch auch die Steigerung der Renten aus dem erhöhten Produktionseinkommen gesichert wurde. Als erstes wurde das Dorf Lapetukma im Kirchspiel Rannu des Kreises Tartu im J. 1834 arrondiert, also zu einer Zeit, da in mehreren Ländern Westeuropas (in Dänemark, Schweden u. a.) die Verkoppelung der Bauernländereien bereits nach staatlichen Verordnungen erfolgte. Die Bauernverordnungen Livlands (1849), Estlands (1856) und Osels (1865) verlangten keine Streulegung der bäuerlichen Ländereien, sie verbrieften nur das Recht der Bauern auf Ablösungskäufe. Der sich in der zweiten Hälfte des 19. Jh. rasch entwickelnde Kapitalismus förderte den schnellen Ablösungskauf der Bauerngehöfte, dem überall die Streulegung voranging. Die Gutsbesitzer als Herren über den Bauernländereien führten die Arrondierung nach eigenem Ermessen durch, wobei sie auf die Steigerung der Verkaufspreise bedacht waren. Der Höhepunkt der Arrondierung erfolgte in Südostland in den 1860er und 1870er Jahren, in Nordostland in den 1870er und 1880er Jahren und in Saaremaa erst in den 1890er Jahren. Zu Beginn des 20. Jh. war die überwiegende Mehrzahl der bäuerlichen Gehöfte bereits arrondiert, viele Anwesen befanden sich an neuen Standorten, viele Neu- und Kleinsiedlerstellen waren in Randgebieten der Bauernländereien angelegt worden. Im Ergebnis hatte das Siedlungsbild Estlands jetzt einen höchst zerstreuten Charakter.

*Institut für Geschichtsforschung der Akademie
der Wissenschaften der Estnischen SSR*

Eingegangen
am 26. Okt. 1984